

Fekete Csaba

Debrecen

Betoldás vagy nem? Káténk maradandó megoldatlansága*

Betoldás-e a Heidelbergi Káté [80.] kérdése, hogyha nincs benne az első német kiadásban?¹ Hisz akkor a Pfalzi Fejedelemség zsinata semmiképpen nem is fogadhatta el 1563 januárjában. Jóllehet ez egyértelmű, vannak olyanok, akiknek e tény leszögezése mintha nem volna összhangban református voltunkkal, hanem szinte történetiség-ellenesnek bizonyulna.² Kendőzünk. Mint örökséghez, úgy ragaszkodunk az elhallgatáshoz – az ájtatosság okán. A [80.] kérdés közreadásáról másfajta megítélés is látott napvilágot az évfordulón.

„A legbölcsebb megoldás tehát valóban az, ha meghagyjuk a szöveget, de jegyzettel látjuk el, utalva arra, hogy itt érdemes – atyáinkat meghaladva – tovább tanulnunk.”³

Nos, 2013-ban nem így tett az évfordulóra megjelent új magyar revízió, ugyanis nem tehetett így zsinati és konventi döntés értelmében. Méltánylandó szakirodalmi esemény ugyanakkor, hogy hangot kapott e döntés kockázatának megfogalmazása.⁴ Vajon nem tartozik-e a történetiséghez Káténk előszava, amelyet III. Frigyes 1563. január 19-én keltezett? Ez mindenkor

* Készült az OTKA 101 840. számú pályázat támogatásával.

E tanulmány elkészülése után jelent meg Fekete György: *A 80. kérdés* című írása [ld. *Confessio* 37 (2013/4), 57–67.], amely szintén a betoldás elutasításával és a zsinati történésekkel foglalkozik. (Szerk.)

¹ Az első kiadás egyetlen példányát Utrecht egyetemi könyvtára őrzi (E oct 1271 rar; ld. <http://bc.library.uu.nl/node/669>), és ugyanott őrzik az első holland fordítás egyetlen példányát is.

² A Magyarországi Református Egyház Zsinata úgy ítélte meg, hogy „a történelmi szöveget nincs joga megváltoztatni”; illetve a Generális Konvent elhárította azt a megoldást, hogy „több más európai református egyház gyakorlatát követve ezt a kitélt elhagyjuk, vagy azzal a megjegyzéssel látjuk el, hogy ma már nem így tanítjuk”. *A Heidelbergi Káté*. Kálvin Kiadó, Budapest 2013, 9. A fordítók által tervezett jegyzetet közli Márkus Mihály: *A Heidelbergi Káté első négy kiadása*. In: *Dunántúli Református Lap* XVII. (2013/1), (55–58.), 58., 6. láb.

³ Vladár Gábor: Pro és kontra: kárhuzatos bálványimádás. In: *Dunántúli Református Lap* XVI. (2012/3), 51.

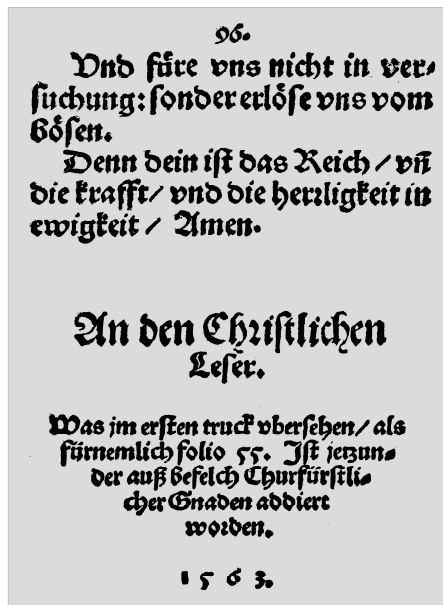
⁴ Márkus Mihály: *i. m. passim*.

hiányzott kiadásainkból. Fekete Károly azonban közreadta Juhász Tamás fordításában.⁵

Végre nem kell restelkednünk, ugyanis korszerű magyarázata kellő igényességgel boncolja a korabeli miseliturgiát és a hozzá kapcsolódó kegyességi gyakorlatot is, hogy valóban az-e az egykori és mai római katolikus tanítás, mint amit a káté indulatos betoldása állít.⁶ Továbbgondolás céljából közli Török István kezdeményező, de csönd kísérte írásait, amelyekkel vizsgálatai azonos következtetésre vezettek a jelenkori szakirodalom alapján.

Lapozzuk fel hát a harmadik német nyelvű kiadást, és olvassa el ki-ki a történeti tényt.⁷ Lám, a káté harmadik német nyelvű kiadásában a kegyelmes választófejedelmi paranccsal magyarázták meg az egykori kegyes olvasó előtt a későbbi 79-es és 81-es kérdés közé illesztett betoldást. Erre korábban nem figyeltek. Vajon miért hallgassuk el?⁸

Írásom azért született, hogy utalva a 2013. évi új kátékiadás előszavára, jobban kifejtsem Márkus Mihály többször hivatkozott tanulmányának egyes pontjait és hangsúlyozzam kérdéseit, illetve nehezményezzem a [80.] kérdés jegyzetel és/ vagy zárójelben való közlésének zsinati, illetve konventi elutasítását. Erről az új kiadás idézett előszava tudósít.

1. Az 1563-as német kátészöveg vége, 96.

⁵ Fekete Károly: *A Heidelbergi Káté magyarázata. Hálaadásra vezető vigasztalás 129 kérdés-feleletben*. Kálvin Kiadó, Budapest 2013, 525–526.

⁶ Fekete Károly: *i. m.* 350–355.

⁷ *Catechismus oder Christlicher Vnderricht, wie der in Kirchen vnd Schulen der Churfürstlichen Pfaltz getrieben wirdt*. [Ed. 3.] Gedruckt in der Churfürstlichen Stad Heydelberg, durch Johannem Mayer. 1563. Catechesis Religionis Christianae, quae traditur in Ecclesiis et Scholis Palatinatus Heidelbergae. Escvdebat Michael Schirat, et Joannes Mayer. Anno MDLXIII. (Tiszántúli Református Egyházkerületi Nagykönyvtár C 381.) Ebben a példányban egybekötötték a 3. német és az 1. latin kiadást. Innen való a hasonmás képe. Az olvasóhoz intézett szavak már a 2. kiadásban megjelentek, s Márkus Mihály ezt idézi németül és latinul a szakirodalomból. Ld. Márkus Mihály: *i. m.* 57.

⁸ A figyelmeztetés fölött látszik, hogy a Káté után következett I. *Summa des göttlichen Gesetzes*; II. *Die Artickel unseres christlichen Glaubens*; III. *Das Gesetz oder die zehn Gebot Gottes*, majd *Das christliche Gebet (Unser Vater)*. Külön címlappal a német és latin kiadásban egyaránt imádságok is járulnak az első kiadásokhoz. Ezekkel a szakirodalom szintén nem szokott foglalkozni.

A harmadik német kiadás néhány jellemzője

55.
 seelen / zum ewigen leben a : sonder viel ^{a Joh. 6.}
 mehr daß er vns durch diß sichtbare zeichen vnd pfand wil versichern / daß wir so warhafftig seines waren leibs vnd bluts durch Wirkung des heiligē Geists teilhafftig werden / als wir diese heilige warzeichen / mit dem leiblichē mund zu seiner gedechtnuß empfangen b : vñ daß ^{b 1. Cor. 10}
 all sein leiden vñ gehorsam so gewiß vnser eigē sey / als hettē wir selbst in vnser etgē person alles gelitten vñ gnug gethan.
Frag.
 Was ist für ein vnderscheid zwischen dem Abendmal des **HEILIGEN** / vñ der Bäßlichen Messē?
Antwort. ^{c Heb. 7. 9.}
 Das Abendmal bezeuget vns / daß wir ^{e 10.}
 vollkomene vergebung aller vnserer sünden haben / durch das einige opffer Jesu Christi / so er selbst einmal am creutz volbracht hat e / Vnd daß wir durch den ^{d 1. Cor. 6.}
 Geist Christo werde eingeleibē d / vñ ^{e 10.}
 mit seinē waren leib im himel zur Rechten des Vaters ist e / vñ daselbst wil an ^{c Heb. 1.}
^{e 32}
 d iiii

33.
 sulum suum sanguinem , verè esse animæ nostræ cibum ac potum, quo ad vitam æternam nutriatur: ^{a Ioh. 6. &}
 Verùm a Ioh. 6. & multò magis , vt hoc visibili signo ac ^{12. 55.}
 pignore nobis certum faciat, nos non minùs verè , corporis & sanguinis sui, per operationem Spiritus sancti, participes esse, quàm sacra ista symbola, in eius memoriã, ore corporis percipimus : ^{b 1. Cor. 10}
 Tu enim etiã, quòd eius passio & obedientia, tam certò nostra sit, ^{d, 16. 17.}
 quàm si ipsimet pro nostris peccatis pœnas dedissemus, & Deo satisfecissemus.
 80 Quid interest inter Cœnam Domini, & Missam papisticam?
 Cœna Domini nobis testatur, nos perfectam remissionem omnium nostrorum peccatorum habere, propter vnicum illum Christi sacrificium, quod ipsemet semel in cruce peregit: ^{c Tü d, 1. Cor. 6.}
 etiam, nos per Spiritum sanctum inferi Christo ^{d, 17. & 10.}
 d, qui iam secundum naturam suam humanam, tantum in ^{b 13.}
 cœlis est ad dexteram patris e, ^{e Heb. 1. a. g.}
 ubique vult ^{& 8, a, 1.}

56.
^{a Joh. 4.} gebettet werden a. Die Messē aber lehret /
^{e 20.} daß die lebendigen vnd die todten nicht
^{Luc. 24.} durch das leiden Christi vergebung der
^{Act. 7.} sünden haben / es sey denn daß Christus
^{Coloss. 3.} noch täglich für sie von den Messēpriester
^{Phil. 2.} stern geopffert werde. Vnd dz Christus
^{1. Theff. 1.} leiblich vnd der gestalt Brods vñ weins
 sey / vnd derhalben darin sol angebettet
^{b In Can:} werde b : Vñ ist also die Messē im grund
 nichts anders / denn ein verleugnung des
^{1. Cor. 10.} einigen opffers vñ leidens Jesu Christi /
^{secr: dia} vnd ein vermaledeite Abgötterey.
^{kirck: 2.}
Frag.
 Welche sollē zu dem Tisch des **HEILIGEN** /
HEILIGEN kommen?
Antwort
 Die jen selbst vmb irer sünden willen
 mißfallen / vñ doch vertrauen / daß die
 selbige ihnen verziehen / vnd die vbrige
 Schwachheit mit dem leiden vnd sterben
 Christi bedeckt sey / begere auch je mehr
 vnd mehr ihren glauben zu stercken vnd
^{e 1. Cor. 10} ir leben zu bessern. Die vnbusfertige aber
^{e 11.} vñ heuchler / essen vñ trincken jnen selbst
 das gericht. c Sollen

34
^{a Ioh. 4. c.} à nobis adorari ^{a.}
^{21, 22, 23. et} In Missa autem negatur, viuos &
^{20. d, 17.} mortuos habere remissionem peccatorum
^{Luc. 24. g.} propter vnicam Christi passionem,
^{Act. 7. g. 55.} nisi etiamnum quotidie Christus
^{56.} pro ipsis à sacrificiis offeratur:
^{Col. 3. a, 1.} Tum etiam docetur, Christum corpore
^{Phil. 3. d, 20} r. thess. 1. d, r. aliter sub speciebus Panis & Vini esse
^{10.} ideòque in illis adorandū esse ^{b.} . Atque
^{b In Can:} ita ipsum Missæ fundamentum, nihil
^{Missæ, Item} aliud est, quàm abnegatio vnicæ illius
^{de consecra} tio : distinct. sacrificij & passionis Iesu Christi, &
^{7.} execranda idololatria.
 81 Quibus accedendum est ad mensam Domini?
 Tantum ijs , qui verè dolent, se suis peccatis Deum offendisse : confidunt autem sibi ea propter Christum remissa esse : & quas reliquas habent infirmitates, eas passione & morte illius obrectas esse : quique desiderant, magis ac magis in fide & integritate vitę proficere. Hypocritæ autem, & qui non verè respiciunt, damnationē sibi edunt & bibunt c .

2. Az 1563-as német kátészöveg, 55–56.,
 3. A latin kátészöveg, 33–34.

A német szöveget előbb már olvashattuk az 1563. évi 3. kiadás⁹ 55–56. oldalain. Alatta látható az e kiadásból fordított latin megfelelő a 33–34. oldalakon. Mindjárt némi tanulsággal. Még a harmadik német kiadásban sincs nyoma a kérdések általánosan megszokott számozásának és az úrnapok szerinti felosztásnak sem. A latin kiadás azonban 1–129. megszámozott kérdést tartalmaz. Még ebben sem találhatjuk meg az elmaradhatatlan 52 úrnap szerinti felosztást, ugyanis ez egy évtizeddel később keletkezett.¹⁰ Van számozás és úrnapokra elosztás a mai kiadásainkban, az évfordulóra megjelent revízióban, és az ötnyelvű kiadásban is láthatjuk ezeket.¹¹ Nem vétség, hogy így történt. Viszont ez azt is jelenti, hogy az új revízió alapja bizonyos tekintetben a megszokott latin és a szokásos kiadások megoldása, holott erről nem egészen így tájékoztat a revízió címlapjának verziója, amely egyenrangúnak tekint a németet és latint. Ugyanott némi pontatlanságot is olvashatunk.

Itt súlyosabb teológiai kérdések is fölvetődnek, mint amilyen a kritikai vagy normatív szöveg iránti formai hűség. Ennek fejtegetését pedig nem lehet mindörökre elodáznunk. Főként azért nem, mert a betoldott [80.] kérdés és felelet eddig is kelleténél több figyelmet keltett. A „csak azért is” hozzáállás támogatta ezt a megtartást, vagy együtt járt vele a bosszúvágy és a gyűlölködés, de az üldöztetés és sok szenvedés is. Eközben pedig elhanyagolódott a káté egészének és értékeinek hasznosítása, a vigasztaló és tartózkodó hang nyomatékos méltatása. Hiányzott az a kellő gondoskodás, amely a kátéval nevel az öntudatos hitre; hiányzott időnként a hiteles és alkalmas vallástanárokról felőli gondoskodás, vagy a kedvezés a jó példáknak, amelyek a rendszeres teológus gondolkodásra szoktatják az ifjakat. Ez természetesen nem a fordítók felelőssége volt vagy lesz.

Török István 1992-ben tárhatta a nyilvánosság elé a maga vélekedését.¹² Korábban, amikor diákja voltam, azt tanultam tőle, amit ekkor írt meg. Lelkünkre kötötte: nehogy gépiesen azonosítsuk egymással a tridenti zsinat korabeli és a vatikáni zsinat utáni római katolicizmust. Még ennél is jobban óvakodjunk attól, hogy a mai kor magyar reformátusságát azonosnak tekintsük a reformáció korabelivel. Ezt az óvást azért kell felelevenítenünk, mert azóta sűrűn találkoztam gépies elisméltéssel és történetietlen szemlélettel

⁹ *Catechismus oder Christlicher Vnderricht, wie der in Kirchen vnd Schulen der Churfürstlichen Pfaltz getrieben wirdt.* [Ed. 3.] 1563.

¹⁰ A szakirodalmi hivatkozások szerint ez az 1573. évi kiadástól volt használatos, de ebből a kiadásból nem ismerek példányt.

¹¹ *A Heidelbergi Káté. Heidebergsky Katechizmus. Catechismul de la Heidelberg. Heidelberger Katechismus. The Heidelberg Catechism.* Kálvin Kiadó, Budapest 2013.

¹² Török István: Indulatos betoldás. In: *Reformátusok Lapja* (1992/26), 3. (Újraközölte Fekete Károly: *i. m.* 366–367.) Török István: A Heidelbergi Káté 80. kérdéséről. In: *Református Tiszántúl* I. (1992), 3–4. (Újraközölte: Fekete Károly: *i. m.* 363–366. A nemlétező cenzúra írásait korábban közölhetetlennek minősítette. Beszélgetés közben ezt egyszer így okolta meg, mikor a *Vigília* számaiban félbeszakadt egy sorozata, amelyre előzőleg felkérést kapott: *Ali kezei hosszúak.*

gyülekezetekben és lelkészek körében. A reformáció századában sem volt ritka a rövid távú emlékezet és szemlélet. Egyes irányzatok a nagyon hamar bekövetkező világvégét várták, és az akkor már unitárius Dávid Ferenc is azokhoz tartozott, akik 1570 tájkára keltezték a világtörténelem befejeződését és az ítéletet. A 20–21. századi reformátusok közül pedig sokan mintha úgy tekintenek, valójában szinte Kossuth kora a hazai reformátusság eszmeiségének kezdete, azaz mellőzik a magyar reformáció két századának gyakorlatát és eszmevilágát. Professzorom figyelmeztetése időszerű. Mert amikor értelmezzük a sákramentumokat és elkülönítjük azt, ami igazi református, és ami nem református, úgy járunk el, mintha a szó szerinti ragaszkodással mindjárt a reformáció korában találnánk magunkat, és mintha az egykori betoldás olyan lezárt tétel, illetve kiindulópontunk volna, amelyet kritikával többé nem illethetünk.

A rövid távú szemlélet lehetett az eredője annak, hogy soha nem hallottam konfirmálásom idején, sem pedig a református gimnázium vallásóráin, hogy a Heidelbergi Káté [80.] kérdése utólagos betoldás. Pedig nem kell ezt újdonságként kikutatnunk, mert nyilvánvaló volt már a 19. században és korábban is. Tóth Endre¹³ például sem hallgat erről, és Victor János tanulmánya is utal rá káténk ún. jubileumi kiadásában (később idézem), amelynek változatlan utánnomásait manapság is megvásárolhatjuk.

Ezek megemlítése után szemléltetésül idézem Karl E. F. Müller kézikönyvéből a [80.] kérdést. Ő volt az, aki lábjegyzetben közölte a 2. német kiadásban először megjelent (rövidebb) feleletet.¹⁴ A hasonmás 2. ábra szövegével együtt jól látható, ez a felelet a később kiegészített szövegnek mintegy háromnegyed része. Hazai kiadásainkból (kevés kivétellel) csak a hosszabbat ismerjük a 3. német kiadásból fordított latin alapján. Mellé állítva párhuzamosan látjuk Philip Schaff közreadását is, aki a német szövegben is és az angol fordításban is []-be foglalva adta közre a 3. kiadás későbbi többletét a 2. kiadáshoz képest. Jól látszik így a két kiadás között a terjedelmi

¹³ „A tridenti zsinat eme kíméletlen határozatai készítették aztán arra Frigyes fejedelmet, hogy már a II., de még inkább a III. kiadásban ő is betoldassa – mintegy válaszul! – a 30., 57. és 80. kérdésekbe a Káté többi részébe szinte nem illő kemény kifejezéseket. Bár a közhangulatból a maga idejében megérhető volt a fejedelem e cselekedete – később mégis e kifejezések sok keserűséget és üldözéseket okoztak a Kátét elfogadó reformátusoknak.” Tóth Endre: *A Heidelbergi Káté története*. In: *I. A Heidelbergi Káté. II. A Második Helvét Hitvallás. A Magyarországi Református Egyház hitvallási iratai*. Református Egyetemes Konvent Sajtóosztálya, Budapest 1954, (7–20.) 11. Jegyzetek nélküli tanulmányában Esze Tamás foglalkozott a kiadási tilalmak és elkobzások, illetve a hamis impresszummal megjelent kiadások történetével. Ld. Esze Tamás: *A Heidelbergi Káté története Magyarországon a XVIII. században*. In: Bartha Tibor (szerk.): *A Heidelbergi Káté története Magyarországon*. *Studia et acta ecclesiastica I*. Budapest 1965, 169–203. Tanulmányát dokumentáltan kellene közreadnunk, újabb adatokkal kiegészítve és több ponton helyesbítve.

¹⁴ Ezt Fekete Károly is idézi lábjegyzetben az újabb szakirodalomból (Fekete Károly: *i. m.* 349), illetve Márkus Mihály: *i. m.* 56–57.

eltérés. A teológiai módosulás sem jelentéktelen, holott a felelet szövege egyáltalán nem terjedelmes.

Szántsándékkal idézem a korábbi irodalmat, mert mindez nem szorul újabb kutatásra és felfedezésre.

<i>A 2. német kiadás – Karl Müller (lábjegyzetben)</i>	<i>A 2. és 3. német kiadás – Philip Schaff</i>
<p>Diese Frage fehlt in I und tritt erst in II in folgender Fassung auf: Was ist für ein unterscheid zwischen dem Abendmal des Herrn und der Papstlichen Meß? <i>Antwort.</i> Das Abendmal bezeuget uns daß wir vollkomne vergebung aller unser sünden haben, durch das einige opffer Jesu Christi, so er selbst ein mal am creutz volbracht hat,</p> <p>Die Meß aber lehret, daß die lebendigen und die todten nicht durch das leiden Christi vergebung der sünden haben, es sei dan, daß Christus noch teglich für sie von den Meßpriestern geopfert werde:</p> <p>Und ist also die Meß jm grund ein abgöttische verleugnung deß einigen opffers und leidens Jesu Christi.¹⁵</p>	<p>Was ift für ein Unterschied zwischen dem Abendmahl des Herrn und der päpstlichen Messe? Das Abendmahl bezeuget uns, daß wir vollkommene Verggebung aller unserer Sünden haben durch das einige Opfer Jefu Chriffti, fo Er selbst einmal am Kreu3 vollbracht hat; [und daß wir durch den Heiligen Geift Chrifto werden eingeleibet, der jet3t mit seinem wahren Leib im Himmel zur Rechten des Vaters ift, und daselbst will engebetet werden]. Die Messe aber lehret, daß die Lebendigen und die Todten nicht durch das Leiden Chriffti Verggebung der Sünden haben, es sei denn, daß Christus noch täglich für sie von den Meßpriestern geopfert werde; [und daß Christus leiblich unter der Gestalt Brots und Weins sei, und derhalben darin foll engebetet werden]. Und ift also die Messe im Grunde nichts anders, denn eine Verläugnung des einigen Opfers und Leidens Jefu Chriffti [und eine vermaledeite Abgötterei].¹⁶</p>

Philip Schaff a következő jegyzetet fűzte közléséhez:

“This 80th Question, as is now ascertained beyond controversy, is no part of the original Heidelberg Catechism, and was inserted by express order of the Elector Frederick III., as a conterblast to the anathemas of the Concil of Trent (which closed December 4, 1563). It appeared in part int he second edition, and the passages in brackets were added in the third, with the

¹⁵ Müller, E. F. Karl (Hrsg): *Die Bekenntnisschriften der reformierten Kirche. In authentischen Texten mit geschichtlicher Einleitung und Register.* Deichert, Lepzig 1903, 704–705.

¹⁶ Uo.

remark at the close: What int he first edition was overlooked, especially on p. 55. [the place for the 80th Question in the first edition], has now been added by command of his Electoral Grace. For further information on this famous Question, which caused even a temporary prohibition of the Catechism in the German Empire, see Vol. I., and my German edition of the Heidelberg Catechism.”¹⁷

Atyáink jól ismerték e kézikönyveket, amelyekből idézek. Ilyen forrásokat használt Erdős József is; Erdős Károly gyorsírásos jegyzeteiből is maradt a lapszéleken. De miért maradt el a szélesebb körű és részletesebb tudatosítás? Victor János jellegzetes álláspontot fogalmazott meg a [80]. kérdésről.

„Mint a Kátéra általában éppen nem jellemző, hanem kivételes, egyébként is csak utólag belekerült jelenség, a Káté jellemzésénél és méltatásánál nem kell hogy foglalkoztasson bennünket.”¹⁸

Ez az elegáns hárítás napjainkig tart. Pedig valóban új útra lépett a most megjelent revízió, nem korszerűsített nyakló nélkül. (Van ugyan némi egyenetlenség és néhány kevésbé sikerült átfogalmazás is az új szövegben.)

A pfalzi zsinat később (1563 novemberében) a betoldott kérdéssel együtt is elfogadta a 3. német kiadást – erre utalt Vladár Gábor –, s így csatolhatták az istentiszteleti rendtartáshoz (*Kirchenordnung*). A nálunk nehezen hozzáférhető rendtartás fordítását Fekete Károly közli.¹⁹

Vajon elévült-e ezzel a [80.] kérdés betoldásjellege, amelyet egységesen és kétségtelenként emlegetnek a főttebbi forrásközlések? Távolról sem, bár gondolhatnánk az 1. ábrán olvasható tudósítás magyarázkodása alapján, hogy csupán a nyomda vagy a korrektor hibája a kérdés kihagyása, majd a zsinati atyák figyelme átsiklott ezen. Ez azonban másként történt. Olevianus levele alapján kétségtelen, hogy a szövegbe eredetileg bele nem illesztett (nem is illő), így az eredeti megfogalmazást jóváhagyó zsinat elé sem került kérdésfeleletről van szó, hanem betoldásról. Márkus Mihály²⁰ és Fekete Károly²¹ kellően adatolja ezt az újabb szakirodalom alapján.

A revideált kiadással együtt a Káté ünnepi ötnyelvű kiadása is megjelent a Kárpát-medence népei számára. Ennek is van figyelmeztetése. A német és az angol változat lábjegyzetben tájékoztat a kérdésbetoldás mivoltáról. A magyar fordítás itt is nélkülözi a jegyzetet a leszavazás következtében. Témánkat itt lezárhatnánk. A jegyzet nélkül megjelentetett szövegkiadás néhány

¹⁷ Smith, Henry B. – Schaff, Philip (ed.): *The Creeds of the Evangelical Protestant Churches*. Hodder & Stoughton, London 1877, 336.

¹⁸ Victor János: Néhány szó a Heidelbergi Káté méltatásához. In: *I. A Heidelbergi Káté. II. A Második Helvét Hitvallás. A Magyarországi Református Egyház hitvallási iratai*. Református Egyetemes Konvent Sajtóosztálya, Budapest 1954, 89.

¹⁹ Fekete Károly: *i. m.* 527–561.

²⁰ Márkus Mihály: *i. m.* 57.

²¹ Fekete Károly: *i. m.* 349.

jellemzője azonban kapcsolódik egyéb történeti és teológiai körülményekhez is, valamint a revideált kiadás egyes jellemzőihez. Ezért vázlatosan érdemes szemlélnünk ezekből is valamennyit.

Latinizmus, hungarizmus, bibliográfiai adatok

Végre elszakadt revideált kátészövegünk a latinhoz nem csupán tartalmilag, hanem a néha túlzó módon formailag is (szinte szolgailag) hűséges megfogalmazástól. Ezért nem volt helyenként eléggé magyaros egyik korábbi fordításunk sem. Másrészt akad olyan hagyomány is, amelyen bátrabban kellett volna változtatnia a bizottságnak. Ilyen például a címek latinizmusa, sok helyen a szórend és mondatrend, vagy a szerzők magyarosított névalakja. A korábbi fordítások említése is megérdemli (és meg is kívánja) a bibliográfiai pontosítást és kiegészítést.

„I. rész Az ember nyomorúságáról.” Ez vajon miért maradt így? Magyarosan jobban hangzik: *I. Az ember nyomorúsága*, illetve *II. Az ember megváltása*, *Az Atya Isten*, *A sákramentumok*, *Az Úr szent vacsorája*, *III. A háládatosság*, és az összes többi cím hasonlóan.

Az urambátyámos kor elmúlt, az is régen, amikor Erasmus nevét is magyarították. Kabaréba illene ma a párizsi de Gaulle Károly repülőteret emlegetnünk, a meggyilkolt John Fitzgerald Kennedyt halála évfordulóján pedig Kennedy Fecó-Gerő Jánosnak mondanunk, avagy netalán kiplakátoznunk Ludwig van Beethoven *Missa solemnisé*t.

A további javított kiadásokban a szerzők használta humanista névalakot ille né írunk: Zacharias Ursinus (Zachariah Bär, 1534–1583), Caspar Olevianus (Kaspar Olewig, 1536–1587). Van jó példa: Fekete Károly munkája ezt a tudományosságban elfogadott gyakorlatot követi.²² Ugyanott nem kellene hallgatni arról sem, ami szintén ismeretessé vált már korábban, hogy egész munkaközösség munkálkodott a káté alkotásának háttérében,²³ ugyanis a két ifjú professzor rájuk támaszkodva fogalmazott, vagy inkább elvégezte az egybeszerkesztést. Van elég üres hely az előzék verzióján, elfér az adatpótlás.

Közölhető volna az is, hogy a fordítás végül melyik német és melyik latin szöveget, illetve ezek kritikai kiadását vette alapul? Melyik kettőről mondja azt, hogy „egymással egyenrangú”? Tudniillik 1563-ban három német és két latin kiadásról tudunk.²⁴

²² Fekete Károly: *i. m. passim*

²³ Vö. Márkus Mihály: *i. m.* 57.

²⁴ Többek között már Good is közölte egy második latin kiadás címlapképét. Vö. Good, James I.: *The Heidelberg Catechism In Its Newest Light*. Sunday School Board of the Reformed Church in the United States, Philadelphia 1914, ld. a 10–11. lap közötti ábrát. Márkus Mihály vizsgálata szerint a latin változat nem mindenütt egyszerű fordítása a német szövegnek. Ld. Márkus Mihály: *i. m.* 58.

Szintén pontosítást kíván a korábbi magyar fordítások megnevezése.²⁵

1608-ban Szenci Molnár Albert *nem* az öreg katekizmust fordította, hanem valamelyik *kiskátét*, azonban nem tudjuk, melyiket.²⁶ 1607-ben ezt csatolta a *Psalterium Ungaricum* kiadásához (RMNy 962²⁷), majd 1608-ban a Hanaui Bibliához (RMNy 971). Viszont később módosított Szárászi Ferenc fordításán, s a Heidelbergi Káté eme kiadása 1612-ben jelent meg az Oppenheimeri Bibliához csatolva (RMNy 1037). Ha említjük Erdős József fordítását, ne maradjon el az első fordítás évszáma sem: 1884. Ez ugyanis 1891-től hivatalosan elfogadott szöveggé számított (többször is javították). Tavaszgy Sándor fordításának évszámát szintén illendő megadnunk: 1920, mert az érdeklődő olvasó ezt sem találja meg a kézikönyvekben. Például Zoványi Jenő sem sorolja munkái közé.

Térjünk még vissza a betoldás néhány részletére, ugyanis van itt még egy megoldatlanság. Ismert a Káté első hazai kiadása (RMNy 395), de nem biztos a fordítója. Huszár Dávid nem mondja saját fordításának, hanem atyai örökségről beszél.²⁸ Az imádságok mind átvételek atyja graduálkiadványaiból;²⁹ csak néhány forrása ismeretlen, s nagy valószínűséggel ezek is németből készült fordítások. Huszár Dávid nyomdájában – a Kátén és az imádkozó könyvön kívül – csupán a felső-baranyai kánonok jelentek meg (RMNy 393 és 394), és ő ennek is csupán a nyomdása volt. A Heidelbergi Káté fordítását Huszár Gál is készíthette. Az is lehet, hogy valaki más fordítása jelent volna meg nála, de ebben megakadályozta halála. Noha a szerzőséget mindenki gépiesen ismétli, ezt ne tekintsük véglegesen eldöntött ténynek.

²⁵ Teológiai tanulmányokban elég gyakoriak az elavult adatok, és elég ritka a régi könyvekre való pontos bibliográfiai hivatkozás. Az RMNy tételszámot azért volna érdemes sokkal szélesebb körben alkalmaznunk, mert akkor elegendő a rövid cím említése, s az érdeklődő megtalálja a teljesebb címléírást, a részletes elemzést, a címlapképet és a fontosabb irodalmat a magyar könyvészet 1971 óta használatos kötetekben (ma már az 1473–1670 közötti időből).

²⁶ Gondolhatunk például arra, hogy a dordrehti zsinat által becikkelyezett Heidelbergi Káté mellé elhatározott kiskaté kiadása serkentette Szenci Molnárt arra, hogy valamelyik ezt követő német változat fordítását adja ki. P. Vásárhelyi Judit utóbb sem tudta meghatározni a forrását, pedig az ismeretlen forrást ismételtlen igyekezett fellelni valamelyik 1600 körüli kiadásban. Ezt levelezésünkből ismerem. Ld. P. Vásárhelyi Judit: *Szenci Molnár Albert és a Vízolyi Biblia új kiadásai*. *Historia Litteraria* 21. Universitas, Budapest 2006, 17., 78–79., 105–106.

²⁷ *Régi magyarországi nyomtatványok*. — *Rex litteraria Hungariae vetus operum impressorum*. 1. 1473–1600. 2. 1601–1635, 3. 1636–1655, 4. 1656–1670. Budapest 1971, 1983, 2000, 2012.

²⁸ Öt okot sorol fel, amiért Nádasdi Ferencnek és Somlyai Bátori Erzsébetnek ajánlott könyvet ad ki. A harmadik ez: „[...] az en meg holt Atyamnac hirét neuét az ő meg holta vtánnis vífelnem magabstaln[am]”. (RMNy 395. A6a).

²⁹ Az imádságok mai összkidása: Huszár Gál & Huszár Dávid: *Imádkozó könyv 1561, 1574, 1577*. Sajtó alá rendezte, bevezetéssel és mutatóval ellátta Fekete Csaba. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem Gyakorlati Teológiai Tanszékének Tanulmányi Füzetek 10. Debrecen 2000.

Biblia és teológiai tanítás

Láthatjuk a lappárok hasonmásán, hogy a [80.] kérdéssel egyéb gondunk is akad. Ilyen a felelet végén a bibliai hivatkozás hiánya.³⁰ Márkus Mihály erre is rákérdezett hivatkozott írásában, s emellett még több elévületlen, válasz nélkül maradt és maradandó megoldatlanságra.

A [80.] felelet végén nincs hivatkozás A zsidókhöz írt levél 9. és 10. részének verseire. Ezt a harmadik német és az első latin kiadásban sem találjuk. Ez is arról árulkodik, hogy a fogalmazás nem bibliai exegézis eredménye. Az indítók valami más. A későbbi kiadásokat hivatkozásokkal, értelmezésekkel és széljegyzetekkel látták el, és ez belekerült a kiadások többségébe. A felelet elején van ugyan hivatkozás *A zsidókhöz írt levélre*, de mégsem mondhatjuk, hogy ezt a végére tették át, s így legalább a bibliai megalapozás látszata nem hiányzik. Nem mondhatjuk ezt sem: a Káté nem hivatkozik a felelet elején az itt feltüntetett versekre. Müller szerint ilyen hivatkozás a 2. kiadásban is van, egyben arra is utal, hogy nincs például az 1585. évi kiadásban.³¹

A kérdés végén van hivatkozás. De ez gészen más. Láthatjuk a hasonmásán, amelyet viszont magyar kiadásunkban hiába keresünk: *In Can. Missae. Item, De consecrat. Distinct: 2*. Ha változtathatatlannak tekintjük a történelmi szöveget, akkor jelöletlen elhagyása ellentmondásos lesz. Ez a kényes vonatkozás pedig elhanyagolódott. Másutt is elhagyták, anélkül, hogy ezt jelezték volna, s így nem is kellett foglalkozni vele. Kevés az a hiteles és alkalmas kiadvány, amely tájékoztatná a református híveket, s amely eligazíthatná őket a *Canon Missae* vagy a *consecratio* felől, főleg olyan vidéken, ahol különösen gyakoriak a vegyes házasságok. A Káté hivatkozása alapján nehéz is lett volna szertartási, szövegösszefüggési és rendszeres teológiai választ adni erre, mert a szó szerinti summás elítélést – például Canisius korabeli katekizmusából vagy hasonló forrásokból is – csupán elfogult és ráfogásokkal operáló stílusban lehetett volna igazolni. De ebben az esetben is csak abban a stílusban, amelyet a hitvitázó korban gyakoroltak, amikor az ellenfelek kiforgatták egymás érveit és a másik látványos megszegényítésére vagy egyenesen megsemmisítésére törekedtek. (Ezt pedig az erőszakra alapozott állami szervezet segítette.) Mindenki bizonygatta felekezeti vagy teológiai álláspontját és lejáratta a másikat. Viszont Heidelbergi Káténk nem ezt a módszert követte.

Századokon keresztül az történt, hogy a sátoros ünnepek alkalmával sok prédikátorunk polémiát elegyített az úrvacsorai tanításba. Erre Milotai Nyilas István elterjedt *Ágendája* is példát kínált. Az eltúlzott didaktika mellett mindig több szó esett a különbségekről és a véleménybeli eltérésekről, mint a keresztyénség közös bibliai gyökereiről, ide értve nem csupán egyes protes-

³⁰ „Tény, hogy a 80. felelet utolsó részét (a Káté teljességétől eltérően) egyetlen bibliai idézet sem támogatja.” Márkus Mihály: *i. m.* 58.

³¹ Müller, E. F. Karl (Hrsg): *i. m.* 705.

táns felekezeteket, hanem a keleti és nyugati, illetve a latin és bizánci (görög) szertartásúakat is. A [80.] kérdés gorombaságának újraélesztése vagy megtartása azért sem kívánatos, mert a manapság gombamód szaporodó egyházféleségek és álvallások (sőt az egyházunkon belüli kegyességi csoportok) sűrűn különböztetik meg önmagukat mindenki mástól és becsméri a rivális felekezeteket. Megoldatlanságaikat kendőzve és a jó bizonyosság helyett mások hibáiból és hibáztatásából igyekeznek megélni.

Pillantsunk hát vissza kissé e harcias hangnem miatt, és lássuk egyes korábbi fordításaink vonásait.

Szóhasználat, csonkított és csonkítatlan kiadások

Ha visszatekintünk, más és összetettebb kép bontakozik ki előttünk. Mai szokásaink szerint még a képtiszteletet sem ítélnénk meg. Lépten-nyomon képes kiadványokba botlunk, és mivel nekünk, reformátusoknak nincs ilyen jellegű örökségünk, olyan kiadványokból kölcsönzünk képeket, amelyeket hajdan „pápistá”-nak neveztek. Szenci Molnár, aki Nyugaton élt, más oldalait is látta a reformátusságnak. Nem rettent vissza a képes ábrázolásokkal díszített címlaptól sem. Aztán ott a babonáság és a bálványozás. Vajon ma ide soroljuk-e a pazarlást és fösvénységet? Káténk ezt teszi. Ezeket a 110. felelet végén a *Ne lopj!* parancsolat megszegésének minősíti. Fekete Károly könyvében modern példákat találunk ehhez.³²

A Káté szövege hagyományos alakban jelent meg a 18. század közepén, a Hatvani szerkesztette és sajtó alá rendezte bázeli kiadásban. A 95. kérdés (*Mitfoda a bálványozás?*) feleletében, a csillagocska (*) után ezt a magyarázatot találjuk a Kol 3,5-höz:

„A fösvényfég méltán mondatik bálvány imádnak; mert a fösvények az ő gazdagfágokban bíznak; ezokáért azokat bálványokká-is téfzik és változtatják.”³³

Mi, reformátusok is sok mindent illettünk szakadár, eretnek, babonás, bálványozó jelzővel. Ezt a vádat, például, puritánjaink a kenyér és pohár hagyományos felemeléséről szerették volna igazolni úrvacsorai szertartásunk elfogadtatása érdekében, és külföldi protestáns professzorok tekintélyével kívánták támogatni nézetüket. Ők azonban elhárították ezt. Az úgynevezett *Pataki Ágendában* bevezetett új rendet (*Liturgia Sacrae Coenae*, 1658)³⁴ a má-

³² Fekete Károly: *i. m.* 413–414.; 463–465. Hatvani 1760, 238–243.

³³ *Keresztyén catechismus, Az-az: a' keresztyéni hitenek ágazatira kérdések és feleletek által való rövid tanítás.* Nyomtatott Basileában, Im-Hof Rodolf János' és Fia' költséggével és betűivel M DCC LX. Éfztendőben, 147.

³⁴ *Liturgia Sacrae Coenae. Az az: Úr Vacsorájának kiosztásában való Rend és Cselekedet.* Patakon, 1658. [Pataki agenda]. Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár, Kiadványok 3. Acta Patakina XV. Sajtó alá rendezte, szerkesztette, jegyzetekkel és kísérő tanulmánnyal ellátta Fekete Csaba. Sárospatak 2003, *passim*.

sik oldalon szintén babonaságnak bélyegezték azok, akik nem akarták elfogadni a rájuk erőltetett újítást. Tudniillik Medgyesi Pál és mindazok, akik vele egyetértettek, azt képviselték, hogy prédikátor ne tegye le a kenyeret és poharat, hanem azonnal ossza szét a körben állóknak. Ezért kell (kon-szokráló) imádságot mondani külön a kenyér és külön a bor fölött.

Erdős József fordítása előtt minden Káté a föntebb már idézett bázeli szöveget vette alapul, amely nagyjából a 17. században alakult ki. Ez más-ként tartalmazta a *csonkítatlan felelet* végét, amelyet a kérdés után a lap szé-lére jegyeztek.

„Mit kell tehát immár végtére a Mífe felől állatni?”

„[...] a Mifének fundamentoma fémmi nem egyéb, hanem a Jésus Kriftus-nak egyetlen-egy áldozatjának és ízzenvedéfének meg-tagadáfa, és bálvá-nyozás.”

Mai kiadásunktól eltérően, itt sem találjuk A zsidókhöz írt levélre való hi-vatkozást. Helyette más van a végén: csillag után egy további magyarázat.

„Gal. 5: 4. A Kriftus Jéfúftól ki-rekefztettek, valakik Törvény által akartok idvezülni, és a kegyelemből ki-estenek. * Mennyivel inkább ezent mond-hatjuk a Pápifták felől: Ki-rekefztettetek a Kriftuftól, valakik a Mífe által kerefítetek idveffégtetek. Mert a Törvény az Iftentől van: a Mífe pedig em-beri találmány. Láfíd, 5 Móf. 27: 15. Sólt. 106: 19–21. Mát. 24: 23–26. Dán. 11: 18–19.”³⁵

Ez az enyhítetlen fogalmazás sem tartalmazta olyan gorombán a vitatha-tó kitétel. A bálványozás kiterjesztett jelentése miatt is – nem kevésbé súlyo-san –, de másként értették: emberi szerzéssel kapcsolták össze. A zsidókhöz írt levélre sem hivatkozik, és *bálványozás* jelent meg a szebeni kiadásban is (1793).³⁶

Ott az idézett magyarázat némileg módosul. Egyébként ez a kiadás is a bázeli szöveget követi.³⁷ 1790 előtt ugyanez jelent meg csonkítatlanul a deb-receni kiadásokban (1763, 1771).³⁸

³⁵ *Keresztyén catechismus*, 120.

³⁶ *Heidelbergai Keresztyén Katekesis...* Nagy Szebenben, Hochmeister Márton, 1793, 130–131.

³⁷ A Heidelbergi Káté hazai, magyar nyelvű kiadásai közül ez az átdolgozás viseli először címében a *Heidelbergi* megjelölést. Csehi Andrászt és kátékiadását külön tanul-mányban tárgyalom.

³⁸ Több hivatkozott kiadásból nem maradt példány. Pl. eddig még nem láttam az 1773. évi debreceni kiadást. A káté debreceni kiadásai csupán 1800-tól követték a bázeli formát, a toldalékokat addig nem vették át. Az egyes kiadások leírását ld. Módis László: A Heidelbergi Káté magyarországi irodalmának bibliográfiája 1563–1964. In: Bartha Tibor (szerk.): *A Heidelbergi Káté története Magyarországon*. Studia et Acta Ecclesiastica, I. Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház négyszáz-éves történetéből I. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtó-osztálya. Budapest 1965, 301–337.

Szertartás és irénizmus

A Kátét tilalmazó és az elkobzását többször elrendelő 18. században tehát nem mai módon kell értenünk az elítélést, s magát a teljes kérdést egészében sem.³⁹ Ehhez vázoljunk fel két mozzanatot, amely szintén árnyalja a korabeli és későbbi szemléletet. Ez a teológiai irénizmus és a szertartás szempontja.

Elődeink sem a magyarázatban, sem hitvitázó érvként nem hasznosították a miseliturgiára való hivatkozást. Vajon mi indokolta ezt? Bizonytalán hiányzott jártasságuk a szertartási hanyatlás és közöny miatt. A reformáció korabeli liturgia elpusztítása után már nem is tudták értelmezni. Huszár Dávid kiadásában – a maitól eltérően – a [80.] kérdés végén „átkozott báluány imádás” olvasható. Megvan a főntebb idézett és később hiányzó latin hivatkozás. Ez viszont nincs meg sem a bázeli, sem az azt követő kiadásokban. Napjainkban is hiányzik. Ezt Fekete Károly sem taglalja, és hiányát sem jelzi. Az újabb szakirodalom azonban foglalkozik e hivatkozás értelmével, és Gratianus dekrétumainak egyes passzusaira vonatkoztatják. Ez Fekete Károly magyarázatából sem hiányzik.⁴⁰ Úgy látszik, atyáink hajdan nem így értették.

A felvilágosodás századában egyszerre következett be a protestánsok vallásszabadságának korlátozása és ennek ellenhatásaként minden addigi szertartási hagyomány tiltása a református egyház részéről. Martonfalvi Tóth György, a legtudósabb puritán professzor úgy érvelt, hogy nem tehetjük énekké azt, amit a Szentlélek nem tett azzá. Csupán zoltárt énekelhetünk. Tehát a Kálvin énekeskönyvében is megtalálható Tízparancsolat-parafrázist sem volna szabad énekelnünk, mivel az sem zoltár. Elvetendő a bibliai gyökerű ókeresztyén szertartási elemek, a Kyrie, a Gloria, a Sanctus stb. Kolozsvár innen jutott el odáig, hogy 1835 és az ezredforduló között csupán 40 csonka zoltárt hagyott meg a 150-ből. Atyáink 1705-ben kezdték tilalmazni a nagyheti Passiót és Lamentációt. Amint azt a Göböl Gáspár névtelenül kiadott Ágendája (Vác, 1805) mutatja, egy évszázaddal később már az Apostoli Hitvallást és a gyónó kérdéseket sem mondták az úrvacsorás szertartások keretében, és sok helyen a 20. században is katolikusnak tartották a Miatyánk hangos imádkozását, vagy az Apostoli Hitvallás szertartási használatát.

Elődeink, akik mintegy továbbfejlesztették ezt az indulatos betoldást, a latin szertartásban nemcsak egyik vagy másik mozzanat értelmezését találták

³⁹ A kiskáték között is vannak olyanok, amelyekből a betoldott kérdés teljesen hiányzik, akkor is, amikor ezt már semmiféle hatósági előírás nem tiltotta. Ilyen például a Kohlbrügge-féle (Kohlbrügge, Friedrich Hermann: *Kleiner Katechismus, oder kurzgefasste Form der Lehre nach dem Heidelberger Katechismus*. Elberfeld 1857), amelyet Rác Károly fordított magyarra. Ld. Kohlbrügge, Friedrich Hermann: *Kiskáté vagy a hittan rövid vázlata a Heidelbergi Káté szerint*. Ford. Rác Károly. Példánya a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtárban van C1306 jelzettel. Elberfeld, 1867; ennek hiányzik a teljes leírása.

⁴⁰ Fekete Károly: *i. m.* 358. Más vonatkozásban ugyan, de mások is használják e dekrétumokat, pl. Szenci Molnár Albert is vagy Dengelegi Péter (RMNy 1407).

elvetendőnek teológiai szempontból, hanem az egésztest bélyegezték bálványimádásnak – a tanítással együtt. Erről szintén csak a bázeli kiadásban olvashatunk. Nem a korábbi (Gratianus-korabeli), hanem saját idejükbeli tapasztalásra tekintettek.

„*Bálványozás.* Mert az Oftyát, melly alatt a Kriftusnak Teftét jelen lenni ráköltik, arany, avagy ezüft edénybe foglalják, nyilván az ő Templomokban a Közfégnek mutogatják; a Mífe ki-fzolgáltatáfának idején fel-emelik, fzo-katlan nagy pompával fzélyel hordozzák, kiváltképen (a mint ők hívják) ÚR napján, avagy Kriftus Teftének Innepén; eleötte le-borúlnak, nagy áhítatoffággal igaz Iften gyanánt imádják: éf végezetre ennek imádáfáért fzer-telen kegyetlenkedéffel vijafkodnak, f azt óltalmazzák.”

A szebeni kiadásban (1793) ez ugyanígy olvasható az utolsó fél mondat elhagyásával.⁴¹ Míg prédikátoraink védekeztek, óvatlanul olyan útra léptek, amely a reformátusságot azóta is egyre jobban közelíti a liturgiátlan, a szertartásokat üres külsőséggént megvető és zsoltártalan újkeresztyénekhez, a keresztyénség peremére sodródott mozgalmakhoz és egyházpótlékokhoz.

Nem a hitvitázó hang volt az egyetlen a 18. századi ellenreformáció idején, és nem is csak a racionalizmus vagy a kátékat is mellőző felvilágosodott liberalizmus, illetve a minden dogmától szabadulni óhajtó pietizmus. A protestáns irénikus teológiai irányzat nem a 17. században keletkezett. Ezt Kálvin, Bucer és a Heidelbergi Káté már korábban is képviselte, s bár a hangsúlyok eltolódtak, ez tovább élt és őrizte a hitvallásokat. A 18. században ezt szemlélhetjük nálunk is az igen tekintélyes Jean-Frédéric Ostervald kátéjának egy részletével. Ő *némelly Keresztyény Ekklesiákat* mond, amelyeknek *különös tudományára* kérdez rá, mert imádnunk kell Jézus Krisztust, *de nem kell imádnunk magát a Sakramentomot*. Ezt a véleményt tanulja a katekumenus, azaz a konfirmáló.

„Az Úr Vatsoráját lehet áldozatnak nevezni; mivel a Hívek abban bémutattyák Istennek az ő Lelki áldozattyaikat, és emlegetik a Jézus Kristusnak áldozattját: de az helytelen vélekedés, mintha a Jézus Kristusnak teste az Úr Vatsorájában megáldoztatnék. Nints ennek a tudomálynak femmi fundamentoma a fzent Írásban; sótt meg-vettetik ez abban; mivel az Írás úgy tanít bennünket, hogy a Jézus Kristus nem áldoztathatik-meg többé, nem is kellett ő nékie többször meg-áldoztatni egyfzernél, és hogy ezen ő egyfzeri meg-áldoztatása által tökéletessen véghez vitte mind azt, a mit nékie a mi idvességünkre kellett tselekedni. Sid. 9. 25. 28. és 10. 14. s a t.”⁴²

⁴¹ *Heidelbergai Keresztyén Katekesis...*, 160–161.

⁴² *Katekhismus vagy a' keresztyén vallásban való oktatás, mellyet írt hajdan Ostervald Fridrik János [...] mostan [...] Magyar nyelven ki-adott Kármán Jó'sef [...].* Posonyban, Véber Sin Péter műhelyében, 1789, 242–243.

Hatvani István *velünk ellenkezőknek* nevezi a *Római Házat*, *Római Ekklesiát*, de minden vagdalkozás nélkül *Tiszteletes és Tudós* névvel illeti, tisztességgel és becsülettel szólítja meg azokat, ideértve a római katolikus főpapokat is, akiket öntudatosan, valóban bibliai érvekkel és az apostoli atyák véleményével igyekszik meggyőzni arról, hogy a sákramentumok református tanítása *nem hittől szakadás és nem eretnecség*.⁴³

A [80.] kérdés-felelet 18–19. századi megcsonkított alakjával kapcsolatban nem hallgathatunk az üldözésekről és a tilalmakról. Ez állami beavatkozás volt. Csakhogy a [80.] kérdés-felelet betoldása is az. A különbség ellenére az a hasonlóság, hogy református fejedelemség is elkövette azt, amit a római katolikus államvallás tett.

Példaként szokás emlegetni Tavaszgy Sándor fordításának kiadását is.⁴⁴ A szövegkihagyás ebben is államhatalmi intézkedés miatt történt, és nem teológiai megfontolás vagy pedig egyházi döntés alapján.⁴⁵ Érdekesség, hogy a [80.] kérdés-feleletet szintén „csonkán” lehet olvasni magyarul a Kolozsváron megjelentetett 1992-es kétnyelvű kiadásban, míg a román változatban ott van a „kárhoyatos bálványimádás”.

A betoldás és annak későbbi története teológiai és kegyességtörténeti folyamatba illeszkedik; s míg azonosságunkat védelmeztük és/vagy kerestük, ehhez öncsonkításunk társult.

Összegzés

A revideált kiadásban egyszerű és előremutató megoldás lett volna a közreadás azon módja, amelyet Vladár Gábor is helyeselt, hogy ti. a kérdés-feleletet jegyzettel kellene ellátni. Sőt, a következő javított kiadásokban []-be kellene foglalnunk a *teljes kérdés-feleletet*, megkülönböztetve mindazt, ami a második kiadáshoz képest adalék a harmadik kiadásban is, tehát a „kárhoyatos bálványimádás”-t is. Valójában ez volna a történelmi szövegűség.

⁴³ Szakaszcímek: „Az Ellenkezők tehát nem haragudhatnak méltán, hogy mi inkább halgattyuk a’ Kriftuít, mint őket”. Ld. A. Ω. *Az Úri Szent Vatsorára meg tanító Könyvetske* [...]. A melly, Irattatott [...] [Hatvani István] által. Basileában, Im-Hóf Rodolf János által, M DCC LX. Rdzzrnfőnn., 17. „Helytelenül haragufznak reánk az Ellenkezők a’ mi Tudományunkért, a’ régibb Atyák nem úgy tselekedtek az Ellenkezőkkel”. Uo. 21. „Ugyan is mi sem hittől szakadtak, sem Eretnekek nem vagyunk.” Uo. 24. Ld. még pl. 22., 28., 47., 59. stb. A neves természettudós professzor a század egyik legbiblikusabb teológusa és hitéhez feltétlenül hű református volt. Méltatásával a magyar teológiai szakirodalomban alig találkozunk, még a katekétikai irodalomban sem.

⁴⁴ Márkus Mihály: *i. m.* 57.

⁴⁵ Erre hivatkoznak: Török István *Indulatos betoldás* és Márkus Mihály *A Heidelbergi Káté első négy kiadása* című írásai. Valójában nem egyházi határozatról van szó. Megakadályozta az állami hatóság, amely nagyjából megfelelt a nálunk működő Egyházygyi Hivatalnak, hogy felekezetek közötti viták törjenek ki vallási kérdésekben. Ezt a felvilágosítást Juhász Tamásnak köszönöm.

E helyett zsinatunk, illetve konventünk most visszafelé mutogató megoldásra szavazott. De vajon hogyan tekintheti át a kérdés mibenlétét a nem szakértő zsinati és konventi tag, ha kellő súllyal soha nem tárják elé a történelmi és szövegkritikai tényt? Azt, hogy ez a kérdés valójában nem része a Káténak? Az-e a helyes mindörökké, ha csupán szakmai berkekben tudják, hogy ez már jó másfélszáz éve tisztázódott? Szavazhatott-e felelős öntudattal zsinatunk és konventünk a lábjegyzet elvetéséről?

Tekintsük időlegesnek a jelenlegi döntést. Viszont ne tekintsük érinthetetlennek vagy végleg kanonizáltnak a szöveg fordítását (revízióját). A kiadás előszavában ígért tanulmánykötetnek valóban szembe kell néznie a föntebb említett elhanyagoltsággal és nemtörődömséggel is. De ha reménységünk szerint az új Káté betölti hivatását, akkor konventünk egy nem nagyon távoli jövőben eléggé érett lesz arra is, hogy kimondja a betoldás ünnepélyes érvénytelenítését, és ezt is beiktassa a []-ben közölt betoldás lábjegyzetébe.